

TEORETSKE PARADIGME SODOBNE VARNOSTI IN OKOLJE KOT VARNOSTNO VPRAŠANJE**

Povzetek. Članek temelji na predpostavki, da so okoljska in varnostna vprašanja sodobnega sveta med seboj tesno povezana, zato je predmet analize odnos teoretskih paradig varnosti do teh vprašanj in njihove prepletenosti. V izhodišče analize je postavljena podmena, da je treba za polno razumevanje povezav med varnostjo in okoljem uporabiti spoznanja vseh ključnih teoretskih paradig varnosti, ki naslavljajo to vprašanje, saj vsaka od njih osvetljuje le del problema in ne ponudi njegove celovite rešitve. Članek uvodoma predstavi ključne okoljske probleme sodobne družbe in njihove splošne varnostne implikacije. Sledi oris temeljnih značilnosti vsake od teoretskih paradig, k temu pa je dodana analiza njenega odnosa do varnostnih implikacij okoljskih problemov. Analiza je v tem delu, vsaj do določene mere, tudi primerjalno naravnana. V zaključku članka avtor preveri ontološko in epistemološko vrednost teorij pri pojasnjevanju razmerja med okoljem in varnostjo ter v luči izsledkov analize preveri veljavnost izhodiščne podmene.

Ključni pojmi: okolje, varnost, realizem, liberalizem, marksizem, konstruktivizem, kritične teorije varnosti

Razvojni model sodobne družbe, ki temelji na predpostavki o možnostih neomejene gospodarske rasti, je povzročil zapleteno okoljsko, ekonomsko, socialno in etično krizo, ki jo človeštvo mora preseči, če se želi izogniti poglobljanju problemov, kot so podnebne spremembe, prekomerno izčrpavanje naravnih virov, dezertifikacija, deforestacija, erozija prsti in pomanjkanje vode, kar povzroča revščino, lakoto, okoljske migracije in konflikte. Ena od posledic takega razvojnega modela so torej podnebne spremembe, ki po mnenju O'Neill (2009: 44) pomenijo bistveno več kot le občasne suše in slabe letine. Celotni pasovi obdelovalne zemlje se zaradi vzorca podnebnih sprememb spreminjajo. Vodni viri, ki jih ponekod že primanjkuje, se dolgoročno izsušujejo zaradi taljenja ledu, ki jih napaja. Za človeka to pomeni pomanjkanje, tekmovanje za preostale redke vire in migracije, tako znotraj

* Dr. Marjan Malešič, redni profesor na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Pregledni znanstveni članek.

držav kot med njimi. Dejstva kažejo, da se s fenomenom okoljskih beguncev že srečujemo v primeru izsuševanja Aralskega in Čadskega jezera, dezertifikacije v določenih predelih Afrike, dviga morske gladine na tihoocanskih otokih in drugje. Podnebne spremembe vplivajo na pojav novih bolezni, saj se na primer malarija ponovno pojavlja v okoljih, kjer naj bi bila že izkoreninjena. K temu prispevajo tudi prenaseljenost planeta, tanjšanje ozonske plasti in prekomerna onesnaženost nekaterih predelov sveta.

Tudi različni naravni pojavi, ki smo jim priča v zadnjem obdobju po svetu (pogostejši in intenzivnejši orkani, poplave, suše, vročinski valovi, požari v naravnem okolju ...), spodbujajo skorajda apokaliptične skrbi, da človeštvo uničuje biosfero in s tem edini planet, na katerem je mogoče življenje. Spodbujajo tudi strahove, da civilizacija, kot jo poznamo, postopno izginja (Dalby, 2010: 1). Nekateri avtorji v zvezi s tem pišejo o kolapsu (Lovelock) in o rdeči luči (Spratt in Sutton), ki že gori na področju podnebnih sprememb (cit. po Dalby, 2010: 2).

Tudi Vogler (2008: 94) ugotavlja, da človeštvo živi nad nosilno zmogljivostjo Zemlje, vendar se okoljski odtis držav razlikuje, proces globalizacije pa razmere še dodatno zaostruje. Gulden (2009: 167) pa opozarja, da tudi ranljivost ni enakomerno razporejena, saj so manj razvite države zaradi negativnih implikacij zgoraj naštetih pojavov bolj ranljive. Razlogi so v manj diferenciranem gospodarstvu, pičlih možnostih za prilagajanje spremembam, večji odvisnosti od kmetijske proizvodnje in v življenjskem slogu, ki je bolj povezan s konkretnim (naravnim) okoljem.¹

Chalecki (2002: 1) opozarja, da je varnost posameznika, skupnosti, držav in celotne globalne družbe zaradi okoljskih problemov vse bolj ogrožena. Grožnje so samoproizvedene (self-generated), saj smo ljudje tisti, ki onesnažujemo vodo, zrak in prst. S tem se strinja tudi Beck (2008: 5), ki je razvil teorijo o globalni družbi tveganja (global risk society). Družba tveganja zanj pomeni, da se je tveganje srečalo s sedanjo stopnjo modernosti, za družbo tveganja pa so značilne proizvedene negotovosti (manufactured uncertainties), se pravi skupek problemov, med njimi tudi okoljskih, ki so stranski učinek tehnološkega in ekonomskega razvoja. Kljub očitni okoljski grožnji, meni Chalecki (2002: 1), pa okoljska vprašanja še vedno niso dovolj visoko na varnostnem dnevnem redu držav. Tisti, ki proučujejo okoljske probleme, običajno ne vidijo njihove povezanosti z varnostjo, tisti, ki se ukvarjajo s proliferacijo orožja, terorizmom in državljanskimi konflikti, pa ne prepoznajo okoljskih korenin in učinkov teh problemov.²

¹ Kos (2002: 33) ločuje med prostorom in okoljem ter ugotavlja, da bodo 'negativne okoljske motnje' zaostrvale posege tako v prostor kot okolje.

² Hough (cit. po Grizold, 2005: 23) opozori na vzročno povezanost med okoljskimi grožnjami ter političnim ali vojaškim konfliktom.

S tem se načeloma strinja tudi Giddens (2010: 2), ko pravi, da se mnogi ljudje še vedno ne zavedajo razsežnosti problemov, povezanih s podnebnimi spremembami³, čeprav nekateri avtorji menijo, da bo spoprijemanje z njimi podobno 'vojskovanju', ne glede na to, da v tem primeru sovražnika ni moč jasno identificirati in se mu zoperstaviti. Zapostavljanje varnostnih učinkov podnebnih sprememb gre pripisati predvsem dejstvu, da se zdijo nekako nerealne. Na drugi strani pa je privlačnost vsakdanjega življenja, z vsem, kar nam prinaša, tega pa ne želimo opustiti. Politika podnebnih sprememb se bo morala soočiti s t.i. Giddensovim paradoksom: nevarnosti, ki jih prinaša globalno segrevanje ozračja niso oprijemljive, takojšnje in vidne v vsakdanjem življenju in ne glede na to, kako škodljive se zdijo, mnogi ne bodo naredili nič konkretnega, da bi jih preprečili. Po drugi strani pa velja, da je, ko te nevarnosti postanejo vidne in pereče, že prepozno, da bi uspešno ukrepali (ibid.).

Kljub tej dokaj pesimistični ugotovitvi pa je moč reči, da je učinek poskusov povezovanja okoljskih sprememb in varnosti sprožil akcije različnih mednarodnih in nacionalnih akterjev, med njimi aktivistov za človekove pravice, mednarodnih razvojnih organizacij in varnostnih skupnosti, vključno z oblikovalci nacionalnovarnostne politike, torej sveti za nacionalno varnost, z oboroženimi silami in drugimi akterji. Tok okoljskih problemov in skrbi, ko okolje postaja sestavni del nacionalnih in mednarodnih procesov odločanja, prispeva k oblikovanju kolektivnega globalnega upravljanja okolja (O'Neill, 2009: 45).

Zgoraj opisano stanje v okolju upravičeno sproža varnostno razpravo o nujnih ukrepih, da bi negativne trende zaustavili in odpravili največje nevarnosti. Ni pa lahko odgovoriti na vprašanje, kdo naj ukrepa in kako oz. ali so tradicionalni varnostni pojmi v tej razpravi sploh relevantni? V duhu tega vprašanja bomo v članku proučili odnos različnih teorij mednarodnih odnosov in varnosti do okoljskih problemov in preverili, na kakšen način se ukvarjajo z njimi? Ob tem izhajamo iz podmene, da je treba za polno razumevanje povezav med varnostjo in okoljem uporabiti spoznanja vseh ključnih teoretskih paradigem, ki naslavlajo to vprašanje, saj vsaka od njih osvetljuje le del problema in ne ponudi njegove celovite rešitve.

Splošne značilnosti teoretskih paradigem in njihov odnos do okoljskih vprašanj

V novem tisočletju mednarodne odnose in varnostno razpravo prevladujoče zaznamuje predvsem pet različnih, med sabo tekmujočih, a hkrati dopolnjujočih se teoretskih paradigem, in sicer politični realizem

³ Pritrjuje mu tudi Lukšič (2010: 423), ki pravi, da je okoljska kriza postala planetarna, zavest ljudi o tem pa je še šibka.

(neomerkantilizem, neorealizem, strukturni realizem), liberalizem (neoliberalizem, institucionalni liberalizem, idealizem), marksizem (neomarksizem), konstruktivizem (kognitivizem) in kritične teorije varnosti. Lahko rečemo, da so se na temelju teh teoretskih paradigem oblikovale tudi ustrezne politike obravnavanja mednarodnega sistema in odnosov v njem, in sicer politika moči in varnosti (realizem), ki opozarja na kvazianarhično naravo svetovnega političnega sistema in posledično ukvarjanje držav z nacionalno varnostjo; politika soodvisnosti in transnacionalnih odnosov (liberalizem), ki poudarja sožitje in interakcijo množice politično aktivnih skupin v svetovnem sistemu in posledično vprašanji pogajanj ter regulacije odnosov med njimi; politika nadvlade in odvisnosti (marksizem), ki si zastavlja vprašanje, kako lahko revne in šibke države eksistirajo v globalnem sistemu, ki jih nenehno postavlja v podrejen položaj; politika nematerialne moči in varnosti (konstruktivizem), ki se sprašuje, kako skupne identitete, ideje in norme vplivajo na zagotavljanje mednarodne varnosti ter politika varnosti in emancipacije (kritične teorije varnosti), ki opozarja na neustreznost obstoječih teorij, izpostavlja posameznika kot ključnega referenčnega objekta varnosti in varnost povezuje z emancipacijo človeka na različnih področjih njegovega bivanja. Vse omenjene teoretske paradigme se, vsaka na svoj način, ene bolj, druge manj, ukvarjajo tudi s povezavami med okoljem in varnostjo.

Vogler (2011: 12) pripomni, da je bilo še nedavno mogoče napisati knjigo s področja mednarodnih odnosov, v kateri okolja sploh ne bi omenili. Okolje je bilo razumljeno le v smislu naravnih virov, za katere države tekmujejo in se občasno zaradi njih tudi vojskujejo, o čemer je že leta 1948 pisal znani teoretik realizma Hans Morgenthau. Vogler (ibid.) ugotavlja, da so prve resne analize o okolju kot skupnem problemu človeštva začele nastajati po letu 1972, ko so Združeni narodi organizirali okoljsko konferenco v Stockholmu.⁴ Globalno uničevanje okolja je pritegnilo pozornost znanstvenikov, ki so delovali na področju mednarodnih odnosov, vendar so mnogi analitike, ki so se ukvarjali z mednarodnimi odnosi in okoljem, kritizirali, da se gibljejo na obrobju teoretične razprave, ki poteka znotraj vede. Ideje o mednarodnem okoljskem sodelovanju je oblikovala predvsem teorija institucionalnega liberalizma, kasneje pa so se pojavile tudi bolj radikalne/kritične teorije, ki so izzvale državocentrično perspektivo.

Po mnenju O'Neill (2009: 1) je osrednje vprašanje povezave med teorijo mednarodnih odnosov in okoljem, ali kdaj in kako uspešno vlade sodelujejo pri naslavljanju skupnih okoljskih problemov, od podnebnih sprememb do izgube biološke raznovrstnosti in trgovine z nevarnimi odpadki,

⁴ O'Neill (2009: 4) sicer poroča, da je pod vplivom priprav na konferenco o tem že leta 1970 pisal George Kennan, ki je ugotavljal, da celotna ekologija planeta ni urejena po 'nacionalnih oddelkih' in kdorkoli želi karkoli narediti pri reševanju okoljskih problemov, mora vključiti celotno mednarodno skupnost.

če omenimo zgolj nekatere? Globalna okoljska politika razkriva, da imajo tradicionalni pristopi političnih ved in mednarodnih odnosov določene omejitve, ko jih apliciramo na probleme takšne politične, znanstvene in družbene kompleksnosti, kot so značilni za globalne okoljske spremembe, zato je problem treba odpreti tudi alternativnim teorijam, kar je eden od namenov tega članka.

Realizem

Za realizem je značilno, da je državocentrična paradigma mednarodnih odnosov, saj je po prepričanju njegovih zagovornikov, ključni akter mednarodnega sistema država, ki ima monopol nad legitimno uporabo sile. Državni akterji so edini, ki nekaj veljajo, vsi drugi, kot so mednarodne organizacije, nevladne organizacije ipd., imajo obrobni pomen. Država deluje v korist nacionalnega interesa, svoja dejanja pa pogosto prikazuje v luči splošnih moralnih ciljev. Države tvorijo ekskluzivni klub, vendar med seboj tekmujejo za omejene vire, med njimi tudi za varnost, ki jo realisti obravnavajo kot 'igro ničelne vsote', kar pomeni, da nobena država ne more pridobiti več varnosti, ne da bi hkrati druge države izgubile del svoje varnosti. Države motivira rivalstvo za doseganje relativne moči, še posebej v ekonomskem in vojaškem smislu, tej tezi pa realisti ob bok postavljajo tezo o hegemonistični stabilnosti, ki pravi, da ena velika sila svetu zagotavlja ekonomsko stabilnost in varnost ter tezo o ravnovesju moči, ki pravi, da je v primeru, ko je moč med ključnimi akterji svetovnega sistema (državami) enakomerno razporejena, manjša verjetnost oboroženih spopadov med njimi. Realistična perspektiva temelji na konceptu moči, saj so države razvrščene na hierarhično lestvico, merilo njihovega razvrščanja pa je ekonomska in iz nje izpeljana vojaška moč. Spremembe na lestvici so mogoče, če pride do redistribucije ekonomske in vojaške moči. Nenehno tekmovanje med državami za boljši položaj v svetu, ki temelji na varnostni dilemi in nezaupanju, pogosto privede do resnejših konfliktov in tudi do oboroženih spopadov. Sodelovanje med državami je sicer mogoče, vendar je njihovo zbliževanje začasno in temelji na koristoljubju. Trajno povezovanje, z izjemo oblikovanja strateških vojaških zavezništev, je manj verjetno, razen če ga spodbuja velika sila, hegemon. Države nimajo ali pa imajo zelo malo spodbude, da bi reševale skupne probleme, njihove odnose pa bolj zaznamujejo konflikti kot sodelovanje. Torej realizem zagovarja kompetitivni (tekmovalni) koncept varnosti (gl. več o tem v Little in Smith, 1991; Kapstein, 1992; Freedman, 1994; Malešič, 1994; Russett in Starr, 1996; Benko, 1997; Walt, 1998; Brglez, 2008; Grizold in Bučar, 2011).

Po mnenju O'Neill (2009: 1112) mnogi teoretiki in analitiki menijo, da neorealizem s svojo visoko politiko mednarodnega miru in varnosti ter

dvomom v sodelovanje držav in drugih akterjev mednarodnih odnosov malo prispeva k razumevanju globalne okoljske politike. Hegemonistične države, ki bi bila pripravljena oblikovati in vzdrževati okoljsko sodelovanje, ni na vidiku, koncept moči pa ima kljub vsemu določeno pojasnjevalno moč, še posebej, če ga povežemo z nadzorovanjem naravnih virov ali z manj oprijemljivimi koncepti, kot sta vodenje in vpliv. Na to pomanjkljivost realizma je vsaj v eni točki že dolgo pred tem opozoril Homer-Dixon (1991: 78), ki je menil, da realistična perspektiva ni primerna za prepoznavanje in pojasnjevanje povezav med okoljskimi spremembami in konfliktom. V svoji državocentrični naravnosti namreč zmanjšuje pomen čezmejnih okoljskih problemov, ki jih ni moč povezati z določeno državo, in katerih učinek na strukturo ekonomske in vojaške moči med državami ni enostavno konceptualizirati. Okoljskih vprašanj se preprosto ne da stisniti v koncepte, kot so država, suverenost, ozemlje, nacionalni interesi in ravnotežje moči, zato jih realisti velikokrat kar ignorirajo. Ali, kot je ugotavljal Kaplan (1994: 9), če omeniš okoljske probleme v zunanjepolitičnih krogih, naletiš na skeptičizem in dolgočasje, še posebej konservativni teoretiki menijo, da je že sam pojem 'okolje' neoprijemljiv.

Robert Kagan (2008: 5) v knjigi z naslovom Vrnitev zgodovine in konec sanj⁵, v neorealistični maniri razpravlja o težavah pri oblikovanju novega svetovnega reda po hladni vojni in o procesu globalizacije. Meni, da pomen nacionalne države v mednarodnem sistemu ne usiha, da je poglobljanje mednarodnega sodelovanja zgolj navidezno, da ideološki konflikti ne izginjajo ter da sta koncepta svobodne trgovine in razvoja globalnih komunikacij v krizi. Kagan na pritikline okolja gleda predvsem skozi optiko geopolitike in tekmovanja za omejene vire. Nacionalna država ni bila po njegovem mnenju še nikoli močnejša, tekmovanje med velikimi silami za vpliv in prestiž pa se vrača na sceno. Rusija in Kitajska se potrjujeta in vidita mednarodne odnose skozi prizmo rivalstva med velikimi silami⁶, pri čemer je povezava z energijo zelo močna, saj Rusija z njo razpolaga, Kitajska pa jo zaradi uresničevanja svojih razvojnih načrtov potrebuje v neizmernih količinah.⁷ Evropska unija je sicer pozitiven primer povezovanja držav in preseganja razlik med njimi,

⁵ *The Return of History and the End of Dreams* – gre za pikri naslov, ki se odziva na znano delo Francisa Fukuyame *Konec zgodovine in zadnji človek* (*The End of History and the Last Man*, 1992) oz. nasploh kaže na epistemološko in eksplanatorno tekmovanje med neorealističnimi in neoliberalnimi idejami. Fukuyama je namreč predvidel, da liberalna demokracija po hladni vojni nima več ideološkega tekmeča, medtem ko Kagan ugotavlja, da se nacionalizem z nova krepi.

⁶ Verjetno se zaradi redistribucije ekonomske moči dogajajo spremembe na 'hierarhični lestvici držav', kot jo razumejo realistični analitiki.

⁷ V zadnjih letih se v strateških konceptih držav in mednarodnih organizacij uveljavlja besedna zveza 'energijska varnost', ki ima dve ključni nalogi: preskrbo zadostnih zalog energije za temeljne potrebe držav in zagotovitev neovirane dostave energentov od proizvajalca do končnega uporabnika (Klare, 2008: 484–485).

ampak ni prenosljiv v druge dele sveta: NAFTA, MERCOSUR⁸ in ASEAN so zgolj ohlapne trgovinske povezave. Celo v primeru Evropske unije opazimo problem odnosov z Rusijo, ki zaradi evropske odvisnosti od nafte in zemeljskega plina lahko izsiljuje in deli članice Unije (Kagan, 2008: 16). Usihanje vloge Združenih narodov je po Kaganovem mnenju očitno in dokončno, Varnostni svet spet 'pada v komo', mednarodna skupnost pa izginja, zaradi spora med demokratičnimi in avtokratičnimi državami, ki ga poganja boj za energijo (Kagan, 2008: 103). Kagan posledično poziva k oblikovanju 'koncerta demokratičnih držav', ki bi imel intervencionistično vlogo, saj avtokratične države niso tako močne, kot se zdi – imajo problem legitimnosti, vendar pa ni pričakovati, da bodo demokratične države v duhu konstruktivistične teorije prevladale zgolj zaradi vrednot in idej, ki jih predstavljajo.

V primeru, če bi bila Kaganova analiza pravilna, bi imela velik negativen vpliv na reševanje podnebnih in energijskih vprašanj v sodobni družbi, vojnam za vire bi se bilo težko izogniti, regionalne organizacije in Združeni narodi pa bi bili bolj ali manj nemočni pri njihovem zadrževanju in zaustavljanju.⁹

Liberalizem

Liberalizem nasprotno od realizma postavi, da se vloga države v mednarodni skupnosti spreminja in da države postajajo vse bolj soodvisne, v mednarodno skupnost pa poleg njih vstopajo še drugi akterji, ki delujejo na različnih področjih in so lahko podnacionalni, nadnacionalni in čeznacionalni. Akterji so nagnjeni k sodelovanju in tudi ko gre za mir in varnost imajo močno spodbudo za sodelovanje pri reševanju skupnih problemov v dobro mednarodne skupnosti kot celote. Liberalni teoretiki verjamejo predvsem v pozitivno vlogo institucij in drugih povezav med nacionalnimi državami, ki umirjajo odnose med njimi in blažijo politiko (vojaške) moči. Mnóžica akterjev v mednarodnem sistemu odpira številna vprašanja in načine njihove interakcije, zato se pojavi potreba po upravljanju odnosov med njimi in po oblikovanju sistema vedenja na podlagi skupnih pravil. Pri oblikovanju mednarodne skupnosti nacionalnih držav in drugih akterjev je zelo pomembno mednarodno pravo. Liberalni teoretiki govorijo o anarhiji predvsem v tem smislu, da ni nadoblasti, ki bi preverjala, ali države v procesu

⁸ MERCOSUR je bil ustanovljen leta 1991 s pogodbo, podpisano v Asuncionu in združuje štiri latinskoameriške države: Argentino, Brazilijo, Paragvaj in Urugvaj. Imenujejo ga tudi 'skupni trg juga' (EU-EEAS, 2012).

⁹ Nils-Peter Gleditsch je sicer leta 1998 statistično dokazoval, da skorajda ni povezav med okoljskimi problemi in vojnam (cit. po Dalby, 2008: 265), medtem ko Gulden (2009: 166) opozarja, da obstaja 'intuitivna povezava' med podnebnimi spremembami, pomanjkanjem virov in konfliktom. Učinki okoljskih sprememb na pojav konfliktov so posredni in zapleteni ter jih ni moč zaznati s kvantitativnimi metodami analize. Pritrjuje mu Welzer (2012: 5), ki meni, da je več primerov, med njimi izpostavlja Sudan, ki dokazujejo, da sta 'podnebje in nasilje' neposredno in oprijemljivo povezana fenomena.

dogovarjanja in spoštovanja dogovorov ne goljufajo, s čimer opozorijo na problem zastojkarjev, ki imajo od mednarodnih dogovorov koristi, čeprav jih ne spoštujejo. Ustanavljati je treba institucije, ki bodo preverjale spoštovanje dogovorov, povečevale preglednost, zmanjševale transakcijske stroške sodelovanja in predvsem onemogočale goljufanje. Za razliko od realizma, liberalizem varnost v svetu obravnava kot 'igro pozitivne vsote', kar pomeni, da se s povečanjem varnosti v eni državi, povečuje tudi varnost v drugih državah. Širjenje demokratičnih vrednot (teza o demokratičnem oz. liberalnem miru, ki pravi, da se demokratične države med seboj ne vojskujejo, ampak svoje konflikte rešujejo na miren način, ob spoštovanju mednarodnega prava, načel pogajanj in iskanja kompromisa) in globalizacija ekonomske dejavnosti (s tem ko države postajajo ekonomsko soodvisne, se zmanjšujejo spodbude za sovražnost med njimi, saj bi bila škoda v primeru resnega konflikta, večja od koristi) sta najboljše jamstvo za doseganje napredka in varnosti v svetu. Liberalizem gradi kooperativni (sodelovalni) koncept varnosti (gl. več o tem v Keohane in Nye, 1987; Little in Smith, 1991; Kapstein, 1992; Freedman, 1994; Malešič, 1994; Russett in Starr, 1996; Benko, 1997; Walt, 1998; Grizold in Bučar, 2011).

Anthony Giddens (2010: 208) v duhu institucionalnega liberalizma ugotavlja, da bi svet zaradi okoljskih sprememb potreboval učinkovitejše upravljanje (governance), vendar se zdi, da so mednarodne institucije šibkejše kot v bližnji preteklosti. Kljub temu pa Združeni narodi, predvsem prek Okoljskega programa, Medvladnega foruma o podnebnih spremembah in Svetovne meteorološke organizacije, igrajo vodilno vlogo v boju proti podnebnim spremembam, čeprav imajo malo lastnih virov in so odvisni od posameznih držav članic. Avtor se sicer boji blokad v Varnostnem svetu Združenih narodov in hkrati v zadnjem času opaža manj multipolarnosti, ki bi spodbujala sodelovanje držav. Opaža tudi vrnitev k neke vrste avtoritarnemu nacionalizmu pri ključnih akterjih na svetovni sceni, še posebej pri Kitajski in Rusiji pa tudi pri nekaterih drugih z nafto bogatih državah. K temu je veliko pripomogla tudi politika administracije Georja W. Busha, ki ni bila vključujoča, je ignorirala nekatere države in celo mednarodne organizacije ter ni vedno spoštovala mednarodnega prava. Navdušenje ob prelomu tisočletja, ki ga je zaznamoval pojav novega svetovnega reda, temelječega na mednarodnih agencijah in ne na državah ter na sodelovanju med državami in ne na povzdigovanju suverenosti, pojema, saj se zdi, da gredo procesi danes v nasprotno smer.

Kljub temu pa je tudi nekaj razlogov za optimizem. Uspešnost delovanja Združenih narodov od leta 1989 naprej sicer ni premočrna, vendar le-ti postajajo učinkovita sestavina kolektivne varnosti. Izpeljali so številne mirovne operacije, tudi humanitarne intervencije in države prosijo Združene narode za pomoč pri spoprijemanju s skupnimi problemi. Mednarodna

skupnost ni iluzija, kot je pred leti izjavila ameriška državna sekretarka Condoleezza Rice, svet je postal bolj povezan in soodvisen kot kdajkoli prej, Združeni narodi in druge mednarodne agencije pa igrajo ključno vlogo pri njegovem upravljanju: telekomunikacije, humanitarne intervencije, boj proti boleznim ter upravljanje konfliktov in še posebej njihovo preprečevanje so dober primer (Giddens, 2010: 211).

Država je brez dvoma še vedno pomemben akter mednarodnih odnosov, vendar se je svetovni kontekst, v katerem deluje, dramatično spremenil, s tem pa tudi koncept suverenosti. Soodvisnost je del našega življenja, čeprav so nekateri to prezrli in so se omalovažujoče vedli do podnebnih sprememb. Nespoštovanje mednarodnih organizacij in sporazumov s strani ZDA je nedvomno vplivalo na dejanja drugih držav, predvsem Rusije, Kitajske in Irana. Vendar pa ZDA niso vsemogočne, saj same niso mogle pokoriti srednje velike države Iraka, niti ne uspešno voditi dveh vojn hkrati, torej v Iraku in Afganistanu. Tudi na ekonomskem področju, kot kaže sedanja kriza, ne morejo same prav veliko doseči (Giddens, 2010: 212), zato je sodelovanje z drugimi državami na okoljskem področju nujno, reševanje problemov pa ima lahko pozitivne varnostne implikacije.

Kate O'Neill (2009: 3) s pomočjo institucionalnega liberalizma pojasni koncept globalnega upravljanja okolja (global environmental governance), ki je sestavljeno iz naporov mednarodne skupnosti pri upravljanju in reševanju skupnih okoljskih problemov. O'Neill (2009: 5) navaja podatek, da je bilo v svetu od leta 1920 dalje podpisanih preko 140 multilateralnih okoljskih sporazumov, od tega več kot polovica po letu 1973. Če pa bi upoštevali tudi dodatke k pogodbam, protokole in druge spremembe obstoječih sporazumov, bi bila številka bistveno višja. Najpomembnejši je bil Kyotski protokol, podpisan leta 1997, uveljavljen pa šele leta 2005, in sicer brez podpore ZDA ter ob veliki kritiki okoljske skupnosti, da je premalo odločen pri naslavljanju toplogrednih izpustov.¹⁰ Ti sporazumi oz. režimi predstavljajo prevladujočo obliko sodobnega globalnega upravljanja okolja. Kljub temu pa mednarodno okoljsko sodelovanje izzivata dve vrsti razmišljanj. Prvo razmišljanje govori o neuspehu: negativni okoljski trendi se nadaljujejo, eksperiment ni uspel. Potrebna so nova orodja in institucije za reševanje kritičnih problemov na globalni ravni¹¹. Drugo razmišljanje opozarja, da je pogled na globalno upravljanje okolja preozek. Pogledati moramo prek

¹⁰ Kyotski protokol je mednarodni sporazum, povezan z Okvirno konvencijo Združenih narodov o podnebnih spremembah, ki zavezuje podpisnice, še posebej pa 37 industrijskih držav in Evropsko unijo, k zmanjšanju emisij toplogrednih plinov v povprečju pet odstotkov glede na leto 1990, in sicer v petletnem obdobju od 2008 do 2012.

¹¹ Grimaldi in Palea (2011: 4) v svoji analizi predlagata oblikovanje neodvisnih in nadnacionalnih institucij za zaščito okolja, ki jim je treba zagotoviti ustrezne vire, omogočiti sprejemanje odločitev in podeliti pristojnosti, da jih uveljavijo.

standardnega nabora mednarodnih odnosov, torej meddržavnega sodelovanja in diplomacije. Proučiti in upoštevati je treba netradicionalne akterje, kot so okoljski aktivisti, skupine, mednarodne organizacije in celo transnacionalne korporacije ter druge oblike upravljanja, kot so sheme za zaščito gozdov, mednarodne mreže in različne akcije, od lokalnih do globalnih. To je slika globalnega upravljanja okolja, ki je bistveno širša, večplastna, bolj zavzeta in potencialno bolj demokratična kot prevladujoči model mednarodne okoljske diplomacije (O'Neill, 2009: 6).

Vogler (2011: 13) prav tako opomni, da so se ob pojavu okoljskih vprašanj na dnevnem redu teoretiki najprej spraševali o mednarodnem sodelovanju kot načinu njihovega reševanja. Ali lahko razdrobljen politični sistem doseže visoko stopnjo sodelovanja in politične koordinacije, ki je potrebna za upravljanje okoljskih problemov na globalni ravni? Liberalni institucionalizem je nujnost mednarodnega sodelovanja in primarno vlogo vlad posameznih držav v tem procesu jemal kot dejstvo. Prav tako je razprava temeljila na tezi o anarhiji svetovnega sistema in na potrebi po oblikovanju neke vrste funkcionalnega ekvivalenta svetovni vladi, če bi želeli naslavljati čezmejne in globalne okoljske probleme.

Vogler (2008: 213) meni, da koncept režima, z značilnostmi, kot so načela, norme, pravila in postopki odločanja, omogoča, da se pri sodelovanju in reševanju okoljskih problemov uveljavijo skupne koristi držav. Za razliko od 'ortodoksnih' pristopov, ki menijo, da vedenje akterjev v mednarodnih odnosih temelji na prizadevanju po doseganju moči oz. uresničevanju lastnih interesov (realizem), so analitiki mednarodnega okoljskega sodelovanja (režimov) izpostavili pomen znanosti (znanja) in nevladnih organizacij na okoljskem področju. Gre za kognitivni pristop, ki meni, da spremembe v znanju o okolju v tem procesu igrajo neodvisno vlogo, analitiki pa se sprašujejo, kako različne, na znanju temelječe skupnosti, vplivajo na razvoj okoljskih režimov?

Podobno je liberalni pristop reševal 'tragedijo skupnih dobrin', kot so oceani, Antarktika, vesolje in atmosfera, ki niso pod suvereno jurisdikcijo držav. Če ne bi bilo omejitev, če bi delovali kratkoročno in izkoriščali taka območja, bi na njih prišlo do ekološkega kolapsa in splošnega uničenja. Režimi na tej točki lahko pomagajo in zagotavljajo nujni institucionalni ekvivalent upravljanja skupnih dobrin, in sicer na prostovoljni osnovi in s poudarkom na lokalni ravni (Vogler, 2011: 14).

Tradicionalni marksizem

Predstavniki marksizma, podobno kot predstavniki realizma, menijo, da je država ključni akter mednarodnih odnosov, vendar za razliko od njih poudarjajo, da država ni predstavnik nacionalnih, ampak razrednih interesov.

To pomeni, da dejanski akterji svetovne politike niso države, ampak prevladujoči razredni in ekonomski interesi, se pravi, da je avtonomija države v tem primeru okrnjena z razrednimi interesi. Mednarodni sistem je sestavljen iz središča in obrobja, odnosi pa so oblikovani tako, da omogočajo nadvlado razvitega in močnega središča nad nerazvitim in šibkim obrobjem. Mednarodni odnosi so, podobno kot pri realizmu, 'igra ničelne vsote', v kateri bogati postajajo bogatejši in varnejši, revni pa revnejši in manj varni. Marksistična teorija opozori na obstoj 'vojaško-industrijskega kompleksa' kot sociološke kategorije, ki v razvitih in vplivnih državah omogoča povezovanje vrhov politične, uradniške, vojaške in obrambno industrijske elite in posledično manipuliranje z ogroženostjo države, da bi uresničili svoje ozke interese.¹² Tudi marksizem razlaga kompetitivni (tekmovalni) koncept varnosti, ki pa je razredno pogojen in določen (gl. več o tem v Keohane in Nye, 1987; Little in Smith, 1991; Kapstein, 1992; Freedman, 1994; Malešič, 1994; Russett in Starr, 1996; Benko, 1997 in Walt, 1998).

Marksistična analiza v sistemu držav ne vidi rešitve okoljskih problemov, pravo vprašanje zanjo pa je, kako globalni kapitalizem 'množi razmerja, ki so okolju izjemno škodljiva' (Vogler, 2008: 214)? Širjenje neoliberalne politike uveljavlja potrošništvo, selitev proizvodnje na svetovni Jug, brezbrizno izkoriščanje virov, torej tiste značilnosti globalizacije, ki poglobljajo okoljsko krizo. Države te procese podpirajo, njihovo sodelovanje pa jim daje legitimnost, medtem ko prinaša le obrobno blaženje uničevalnih okoljskih učinkov, ki jih spodbuja globalni kapitalizem. Marksistični teoretiki ugotavljajo, da so koncepti tržnega gospodarstva postali samoumevni del razprave o trajnostnem razvoju¹³, kar po njihovem mnenju ni primerno. Liberalni teoretiki nasprotno odgovarjajo, da je nevarnost v povezavi z okoljem takšnega obsega in tako pereča, da država in mednarodno sodelovanje ostajata edina prepričljiva mehanizma za zagotavljanje globalnega upravljanja okolja: opreti se moramo na tiste mehanizme in strukture, ki so na voljo na državni in mednarodni ravni.

Konstruktivizem

Po mnenju zagovornikov konstruktivističnega obravnavanja mednarodnega sistema je svet družbeno oblikovan, oblikujejo ga posamezniki in družbe prek interakcije. V dinamiki svetovne politike imajo osrednje mesto

¹² Zadnji tak primer je razupita ameriška vojna proti terorizmu, ki očitno presega obseg in naravo terorističnega delovanja po svetu, obenem pa povzroča več terorističnega nasilja, kot smo mu bili priča v preteklosti.

¹³ Trajnostni razvoj je prva definirala t. i. Bruntlandina komisija leta 1987, in sicer kot 'razvoj, ki izpolnjuje potrebe sedanosti, ne da bi škodil sposobnosti prihodnjih generacij, da izpolnjujejo svoje zahteve' (cit. po. Vogler, 2008: 199).

idejni (ideational) dejavniki, kot so norme, identitete in ideje¹⁴. Neorealisti in neoliberalci menijo, da želijo države povečati svoje koristi in da so njihove preference ali interesi vnaprej določeni z notranjimi dejavniki, kot so na primer močne interesne skupine. Konstruktivizem pa proučuje, kako se države odzivajo in kako mednarodno sodelovanje oblikuje nove informacije, ideje ali mednarodne norme oz. skupne koncepte primernege vedenja? Veliko večji poudarek kot neorealisti in celo neoliberalci dajejo nedržavnim akterjem mednarodnih odnosov. Slednji so pogosto nosilci novih idej in norm ter so vplivni v mednarodnem sistemu. Koncept moči torej ni zgolj materialen, kot ga postavi realizem, ampak zajema tudi znanje, ideje, kulturo, ideologijo in jezik, s tem pa se v mednarodni skupnosti uveljavljajo novi akterji, kot so na znanju temelječe, internetne oz. epistemske (spoznavne) skupnosti. Po mnenju konstruktivistov je varnost družbeni konstrukt, ki pomeni različne stvari v različnih kontekstih. Med elitami v družbi poteka varnostni diskurz, v katerem pride do tekmovanja in pogajanja pri opredeljevanju ključnih družbenih vrednot, njihove ogroženosti, načinih njihove zaščite ipd. Za razliko od realistov, ki pravijo, da so interesi in akcije držav določeni s strukturo mednarodnega sistema in njegove osrednje poteze anarhije, konstruktivisti pravijo, da akterji (v tem primeru države) lahko vplivajo na vsebino in učinke določene strukture (v tem primeru anarhije) prek načina svojega delovanja ('anarhija je to, kar države iz nje naredijo'). Struktura je torej proizvod družbenih razmerij. Konstruktivisti možnost zagotavljanja varnosti vidijo v oblikovanju varnostne skupnosti, v kateri države druga drugi zaupajo, da bodo spore razrešile brez poseganja po oboroženem nasilju. Konstruktivizem torej varnost vidi kot družbeni konstrukt (gl. več o tem v Russett in Starr, 1996; Walt, 1998; Svete, 2005; McDonald, 2008; Grizold in Bučar, 2011).

Po Voglerjevem mnenju (2011: 21) je konstruktivizem med prvimi povezal varnost in okolje. Kopenhagenska šola z Barryjem Buzanom na čelu je namreč odprla pomembno razpravo, s tem ko je vzpostavila razlike med referenčnimi objekti varnosti. Ortodoksni referenčni objekt je bila država, Buzan in drugi (1998) pa so začeli razpravljati o societalni varnosti in celo o okoljski varnosti. Kopenhagenska šola se sprašuje, kako je varnosti dan pomen prek intersubjektivnih procesov in kakšne učinke imajo take varnostne konstrukcije? Predstavniki te šole prepoznavajo različne sektorje, znotraj katerih poteka varnostna razprava, med njimi je poleg vojaškega, političnega, ekonomskega in socialnega tudi okoljski sektor. V razpravo uvajajo proces 'sekuritizacije' (povarnostnenja), v katerem akter določeno

¹⁴ Primer je odprava suženjstva, ki je sčasoma postalo nesprejemljivo zaradi pojavljanja demokratičnih političnih idej oz. idej o enakopravnosti človeških bitij. Novejši primer je delovanje nekdanjega sovjetskega voditelja Mihaila Gorbačova, ki je v drugi polovici osemdesetih let prejšnjega stoletja dramatično spremenil sovjetsko zunanjo in varnostno politiko, s tem ko je sprejel idejo skupne varnosti.

vprašanje, dinamiko, stanje ali drugega akterja proglasi za eksistenčno grožnjo in mu s tem da varnostni pomen. Varnostna etiketa se določenemu vprašanju pripiše prek dejanja govora (speech act). Sekuritizacija določenega vprašanja izostri njegov politični profil in ob koncu hladne vojne je bilo veliko tovrstnih primerov, povezanih z okoljem. Aktivisti so pričakovali, da se bo s povezovanjem okoljskih problemov in nacionalne varnosti povečal politični pomen okolja in da bo tudi več sredstev namenjenih njegovemu reševanju. Domneva je temeljila tudi na unovčenju mirovne dividende po hladni vojni, vendar se pričakovanje ni uresničilo. Z zaščito okolja so se začele ukvarjati vojske držav, tudi Nato¹⁵, čeprav je pri protagonistih obstajala antipatija med vojaškim in okoljskim načinom razmišljanja in reševanja problemov. Nekateri konstruktivistični teoretiki so v zvezi s tem opozarjali na nevarnost militarizacije okolja.

Konstruktivistične teorije se ob naslavljanju okoljskih vprašanj še bolj izrazito kot liberalne sprašujejo, kako lahko čeznacionalne epistemske skupnosti znanstvenikov vplivajo na učinke sodelovanja, s tem ko skupne ideje o vzrokih za okoljske probleme in odzivih nanje posredujejo predstavnikom oblasti? Proučujejo tudi okoljske norme in njihov vpliv na preference držav in na potek globalnega upravljanja okolja. Na primer norma trajnostnega razvoja vpliva na globalno upravljanje na mnogih okoljskih področjih (O'Neill, 2009: 12). Konstruktivisti obenem opozarjajo, da se tudi javnost vedno bolj zaveda okoljskih problemov, zato se vse bolj uveljavlja politični diskurz, ki okolje obravnava kot varnostno vprašanje. Glede na to, da je varnost za javnost pomembna vrednota, lahko pričakujemo, da bodo politiki, ki želijo pritegniti njeno pozornost, ta vprašanja aktualizirali, na novo opredelili varnost in s tem presegle njeno tradicionalno pojmovanje (Vogler, 2008: 214).

Kritične teorije varnosti

Kritične teorije varnosti izhajajo iz širše in bolj uveljavljene kritične teorije družbe. Naloga teorije v družbi naj ne bi bila zgolj analizirati stanje, ga pojasnjevati in napovedovati prihodnje procese in dogodke, ampak predvsem spreminjati obstoječe stanje. Kritične teorije varnosti izpodbijajo veljavnost tradicionalnega, državocentričnega pristopa k varnosti in predlagajo, da je treba nanjo gledati predvsem z vidika posameznika in družbenih skupin. Razumevanje varnosti je torej treba poglobiti, kar pomeni, da se osredotočenost z države prenese na druge referenčne objekte, ki so poddržavni in nedržavni, razširiti, kar pomeni, da je treba upoštevati cel

¹⁵ Nato ima poleg vojaške in politične tudi družbeno razsežnost delovanja, ki vključuje znanstveno-raziskovalno sodelovanje članic in partnerskih držav, civilno krizno načrtovanje in okoljski program.

spekter nevarnosti, ki so jim izpostavljeni različni referenčni objekti, in ne zgolj vojaškega ter preverjati, kako se nov varnostni koncept uresničuje v praksi. Kritika realizma zajema tudi njegovo nezmožnost napovedati konec hladne vojne, sprejeti vlogo alternativnih gibanj in idej v varnostnih procesih ter pojasniti teroristične napade v zadnjem desetletju. Program realizma, na katerega še vedno prisega veliko ljudi, je treba po mnenju kritičnih teoretikov nadomestiti s programom sodelovanja, povezovanja in iskanja miroljubne politike. Predstavniki kritičnih teorij varnosti podobno kot konstruktivisti postavijo, da ni jasno, kaj je varnost, saj je to izpeljan koncept, ki izhaja iz našega političnega nazora in filozofskega pogleda na svet. Odgovor na vprašanje, kaj so ključne družbene vrednote, kdo ali kaj jih ogroža, na kakšen način jih je treba zavarovati, ne more biti vedno in povsod enak. Za kritične teorije varnosti je tudi značilno, da varnost povezujejo z emancipacijo, saj menijo, da gre za dve plati iste medalje. Posamezniki in skupine, ki niso emancipirani na etničnem, verskem, spolnem, ekonomsko-socialnem, kulturnem in drugih področjih, ne morejo biti varni (gl. več o tem v Bilgin, 2008 ter Krause in Williams, 1997).

Teoretiki realizma in liberalizma niso nikoli v celoti zapolnili prostora teorije mednarodnih odnosov, tako da se je lahko uveljavila tudi bolj radikalna kritična teorija, oblikovana na marksistični in gramscijevski podlagi, ki je vedno zavračala tako prevladujočo svetovno ureditev, ki temelji na nacionalnih državah kot tržno gospodarstvo, ki zagotavlja predpostavke, na katerih temeljijo prevladujoči aksiomi mednarodnih odnosov (Vogler, 2011: 19). Bolj kot so okoljski problemi rasli, večje je bilo zavedanje pripadnikov kritičnih teorij o tem, da njihova temeljna kritika kapitalistične akumulacije zagotavlja močno orodje pri analizi medsebojno povezanih kriz svetovne ekonomije in okolja. Po mnenju radikalnejših teoretikov je na trgu temelječa globalizacija vzvod nadaljnjega uničevanja okolja, države pa so prej del problema kot rešitve. Na globalno okoljsko krizo po njihovem mnenju ne moremo gledati kot na problem kolektivne akcije držav, mednarodni režimi pa so epifenomeni, saj zgolj dajejo videz, da se nekaj dogaja in se lahko celo kaj doseže, ne da bi zamajali temelje globalnega kapitalizma. To zavračanje pomena držav in celotnega mednarodnega sodelovanja kot rešitve okoljskih problemov predstavlja temeljni izziv tradicionalnim teorijam mednarodnih odnosov (Vogler, 2011: 20).

Kot smo uvodoma nakazali, je Beck (2008: 4, 5), kot kritični teoretik, v kontekstu globalne družbe tveganja opozoril tudi na okoljske probleme kot proizvedene negotovosti, ki so posledica znanstvenega in tehnološkega napredka, ki naj bi reševal probleme, ne pa jih ustvarjal. Za nova tveganja je značilno, da so manj vidna in oprijemljiva od prejšnjih, so prikrita in jih je treba znanstveno dokazovati, kar pomeni, da odgovorov nanje še nimamo. Za omenjena tveganja so značilni delokalizacija (njihovi vzroki in posledice

niso omejeni na eno geografsko območje, ampak so vseprisotni), neizračunljivost posledic (posledice so načeloma neizračunljive, saj gre za hipotetična tveganja, ki temeljijo na znanstvenem nepoznavanju in normativnem nesoglasju) in nezmožnost kompenzacije (v preteklosti je bilo mogoče posledice tveganj kompenzirati, pri novih tveganjih, med njimi so tudi podnebne spremembe, pa se zdi, da je kompenzacija, na primer z denarjem, praktično nemogoča). Kljub izraženemu pesimizmu, Beck (2008: 11) verjame, da imajo podnebne spremembe potreben mobilizacijski naboj, ki lahko temeljito spremeni svetovno politiko. Podnebne spremembe združujejo znanstvenike, politike, medije in celo vrsto predstavnikov t.i. podpolitike, ki so bili v preteklosti omalovaževani, celo zasmehovani, sedaj pa so med dobitniki Nobelove nagrade. Okoljski problemi lahko okrepijo države in državljanska gibanja, saj predstavljajo nov vir legitimnosti in aktivnosti za te skupine akterjev in ponujajo možnost oblikovanja kozmopolitske oblike državnosti, kjer Beck (2008: 12) za zgled ponuja Evropsko unijo. V tem procesu lahko pričakujemo veliko težav, saj stroški in koristi aktivne politike podnebnih sprememb niso enakomerno razporejeni ne na nacionalni ne na mednarodni ravni. Kljub vsemu pa bi po Beckovem mnenju morali sprejeti logiko, da bo stroške prevzela sedanja, koristi pa bodo imele prihodnje generacije.

278

V duhu kritičnih teorij je oblikovan tudi koncept človekove varnosti, ki so ga v devetdesetih letih prejšnjega stoletja začeli uveljavljati Združeni narodi, saj vsebuje ekonomsko, prehransko, zdravstveno, okoljsko, osebno, skupnostno in politično razsežnost varnosti (gl. več o tem v Acharya, 2008; Vogrin, Prezelj in Bučar, 2008; Grizold in Bučar, 2011)). Tudi v primeru koncepta človekove varnosti gre za poglobljanje in širjenje tradicionalnega pojma nacionalne varnosti, opredeljene kot varovanje suverenosti in ozemeljske celovitosti pred zunanjimi vojaškimi nevarnostmi. Koncept človekove varnosti države kot institucije, ki zagotavlja varnost, sicer ne odpiše, vendar opozarja, da šibke države ne morejo vedno zagotoviti varnosti posamezniku, v določenih primerih pa lahko država celo postane vir nevarnosti za lastne državljane. Varnost je torej predvsem problem emancipacije posameznika v družbi.

O'Neill (2009: 43) opozori na pomen kritičnih teorij varnosti ravno pri povezovanju okoljskih sprememb in koncepta človekove varnosti. Eno od ključnih vprašanj globalnega upravljanja okolja je, kako se ukvarjati z zapletenimi povezavami med globalnimi okoljskimi spremembami in drugimi globalnimi vprašanji, kot so ekonomska rast in razvoj, varnost in konflikt ter zdravje. Okolje torej ne more biti obravnavano ločeno od mednarodne politike in človekove aktivnosti nasploh. Po drugi strani pa se tudi okoljski problemi prepletajo med sabo: podnebne spremembe povzročajo izgubo biotske raznovrstnosti, dezertifikacijo in druge spremembe v kopenskih in morskih ekosistemih. Globalno uničevanje okolja ima resne implikacije za

človekovo varnost v vseh njenih razsežnostih. S tem, ko te povezave pojasnujemo in jih delamo pregledne, krepimo razumevanje o pomenu kakovosti okolja in trajnostnega razvoja. Hkrati pa se angažirajo različne entitete – od vojske do organizacij za človekove pravice – ki sicer okolju ne bi posvečale toliko pozornosti.

Kot smo videli zgoraj, je človekova varnost večplasten koncept, do katerega je O'Neill (2009: 44) kritična v tem smislu, da se je z njim lahko strinjati, težko pa ga je operacionalizirati v teoriji in še posebej v praksi. Kljub temu pa je treba priznati, da imajo globalne okoljske spremembe potencialno resen vpliv na prehransko, ekonomsko in zdravstveno razsežnost varnosti človeka. Hkrati pa bi lahko konflikti, ki so posledica pomanjkanja virov, porušili socialno in politično strukturo številnih skupnosti in nacionalnih držav.

Sklep

Okolje je postopno postalo tema teorije mednarodnih odnosov in varnosti, obstoječe teorije so se začele ukvarjati z čezmejnimi onesnaževanjem in globalnimi okoljskimi spremembami, vendar pa so specialisti za okoljska vprašanja kmalu dodali svoj, drugačen prispevek k razpravi, in sicer v obliki okoljskih konfliktov, analize režimov, proučevanja vloge nedržavnih akterjev pri reševanju okoljskih problemov, proizvedenih tveganj, trajnostnega razvoja, globalnega upravljanja okolja in ponovnega opredeljevanja koncepta varnosti.

Neoliberalna tradicija je na okoljskem področju najvplivnejša, saj ključni zagovorniki mednarodne okoljske politike izhajajo iz nje. Globalno uničevanje okolja bolj kot katerokoli drugo mednarodno vprašanje poudarja pomen soodvisnosti nacionalnih držav, vendar pa bi morala biti pri reševanju okoljskih problemov mednarodna skupnost bolj organizirana in koordinirana. Mednarodne institucije in skupine aktivistov igrajo ključno vlogo v tem procesu, še posebej pri nadzoru uresničevanja dogovorov in zmanjševanju stroškov. Različni režimi, ki vsebujejo načela, norme, pravila odločanja in postopke, omogočajo, da se pri reševanju okoljskih vprašanj uresničujejo skupni interesi držav, med njimi tudi varnostni.

Realistična paradigma pa je bila do analize režimov kritična. Razvila je teorijo o hegemonistični stabilnosti, ki postavi, da je mednarodno sodelovanje trajno, le če temelji na avtoriteti in prevladi hegemonistične sile. To za zagovornike okoljske politike ni bilo spodbudno, saj so (bile) ZDA kot velika sila v tem podjetju precej zadržane. Tudi sicer naj realizem ne bi dovolj prispeval k razumevanju okoljskih problemov in varnosti, razen ko gre za izrabo naravnih virov v geopolitične namene in tekmovanje za sorazmerno redke vire, ki lahko pripeljeta tudi do nasilnega konflikta med državami.

Tradicionalni marksizem vidi probleme okolja skozi optiko globalnega kapitalizma, ki omogoča vzpostavljanje družbenih in meddržavnih odnosov, ki imajo negativne implikacije na stanje v okolju. Potrošništvo, selitev umazane proizvodnje na manj razvita območja sveta in hlastanje po naravnih virih so značilnosti globalizacije, ki globalno okoljsko krizo in njene varnostne implikacije le poglobljajo. V tem smislu marksizem razvije tudi dvom v zmožnost držav in obstoječih mednarodnih institucij, da bi okoljsko krizo presegle.

Konstruktivizem prek procesa 'sekuritizacije' okoljske probleme prepoznava kot varnostno vprašanje, ki s tem dobi tudi ustrezen političen pomen in javno pozornost. Velik pomen pri reševanju globalnih okoljskih problemov naj bi imele skupnosti, katerih dejavnost temelji na znanju in znanosti, in pa okoljske norme, ki vplivajo na razvojne izbire držav ter na proces globalnega upravljanja okolja. Varnostna skupnost, v kateri države druga drugi zaupajo, bi lahko bila podlaga za uspešno reševanje okoljskih vprašanj.

Kritične teorije varnosti o okolju razmišljajo predvsem v okviru koncepta človekove varnosti, ki poleg ekonomske, prehranske, osebne, skupnostne in politične, vsebuje tudi okoljsko razsežnost. Teorija izpostavi posameznika in njegovo varnost, hkrati pa opozori na povezanost sodobnih problemov, kot so ekonomska rast in razvoj, varnost in konflikt ter okolje in zdravje. Vzroke teh problemov kritične teorije varnosti, podobno kot marksistične teorije, vidijo v kapitalističnem sistemu in neoliberalnih doktrinah njegovega razvoja. Globalizacija, ki temelji na tržnih zakonitostih, je po mnenju njihovih predstavnikov vzrok nadaljnega uničevanja okolja.

V članku obravnavane teoretske paradigme torej lahko obravnavamo tudi prek zmožnosti posploševanja in povezovanja posameznih okoljskih in varnostnih problemov ter pojasnjevalnega potenciala, hkrati pa ob tem pretežno pozitivističnem pristopu ne smemo zanemariti njihovih političnih implikacij. Teoretsko razpravljanje o okoljskih vprašanjih in varnosti ima namreč tudi nek konkreten politični namen. Znanstveno proučevanje okoljskih problemov je praviloma namenjeno njihovem reševanju in mednarodna okoljska politika, ki se ukvarja z oblikovanjem in razvojem režimov, deluje v tej smeri. Nekateri teoretiki pa nastopajo tudi bolj kritično do družbenih odnosov in odnosov v svetu, želijo radikalnejše spremembe in niso toliko osredotočeni na reševanje praktičnih problemov. V bistvu gre za spopad med zagovorniki reševanja problemov in zagovorniki kritičnih teorij. Prvi iščejo pot, ki lahko pripelje do povečanega sodelovanja med državami, in se ukvarjajo z vprašanjem, kako bolje integrirati nova znanstvena odkritja v politiko in kako oblikovati mednarodne režime, ki bodo učinkovito delovali? Drugi pa se ne ukvarjajo s tem, kako 'rešiti posredne in tehnične probleme', ampak postavljajo pod vprašaj temeljne predpostavke prevladujoče prakse, ki vključujejo odnos med državo in kapitalom ter način, na katerega

obstoječi diskurz v družbi in mednarodni skupnosti implicitno privilegira ene skupine ter marginalizira druge.

Ob upoštevanju ontoloških in epistemoloških značilnosti teoretskih paradigem, ki jih razgrne analiza, lahko v veliki meri potrdimo izhodiščno podmeno, da je za polno razumevanje povezav med varnostjo in okoljem treba uporabiti spoznanja vseh ključnih teoretskih paradigem in na tej podlagi oblikovati v konkretno akcijo usmerjeno varnostno in okoljsko politiko, tako na nacionalni kot na mednarodni ravni.

LITERATURA

- Acharya, Amitav (2008): Človekova varnost. V John Baylis, Steve Smith in Patricia Owens (ur.), *Globalizacija svetovne politike: Mednarodni problemi*. Ljubljana: FDV.
- Beck, Ulrich (2008): *World at Risk: The New Task of Critical Theory*. *Development and Society* 37 (1): 1–21.
- Benko, Vlado (1997): *Znanost o mednarodnih odnosih*. Ljubljana: FDV.
- Bilgin, Pinar (2008): *Critical Theory*. V Paul D. Williams (ur.), *Security Studies. An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Brglez, Milan (2008): *Filozofija družbenih ved v znanosti o mednarodnih odnosih: od kritike političnega realizma h kritičnemu ontološkemu realizmu*. (Knjižna zbirka *Mednarodni odnosi, Monografije*). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Dalby, Simon (2008): *Environmental Change*. V Paul D. Williams (ur.), *Security Studies. An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Dalby, Simon (2009): *Security and Environmental Change*. Cambridge: Polity Press.
- European Union – EEAS (European External Action Service). *Mercosur – common market of the south*. Dostopno preko http://eeas.europa.eu/mercosur/index_en.htm, 13. 1. 2012.
- Freedman, Lawrence (ur.) (1994): *War*. Oxford in New York: Oxford University Press.
- Fukuyama, Francis (1992): *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.
- Giddens, Anthony (2010): *The Politics of Climate Change*. Cambridge: Polity Press.
- Grizold, Anton (2005): *Slovenija v spremenjenem varnostnem okolju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Grizold, Anton in Bojko Bučar (2011): *Izzivi sodobne varnosti: od nacionalne in mednarodne do človekove varnosti*. *Teorija in praksa* 48 (4): 827–851.
- Gulden, Timothy (2009): *The security challenges of climate change: who is at risk and why?* V Matthias Ruth in Maria E. Ibarraran (ur.), *Distributional Impacts of Climate Change and Disasters*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Homer-Dixon, Thomas F. (1991): *On The Treshold: Environmental Changes as Causes of Acute Conflict*. *International Security* 16 (2): 76–116.
- Kagan, Robert (2008): *The Return of History and the End of Dreams*. New York: Vintage Books.
- Kaplan, Robert (1994): *The Coming Anarchy*. *Atlantic Magazine*, February: 5–27.
- Kapstein, Ethan Barnaby (1992): *The Political Economy of National Security*. New York: McGraw-Hill.

- Keohane, Robert O. in Joseph S. Nye (1987): Power and Interdependence Revisited. *International Organization* 41 (4): 725–753.
- Klare, Michael T. (2008): Energy Security. V Paul D. Williams (ur.), *Security Studies. An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Kos, Drago (2002): *Praktična sociologija za načrtovalce in urejevalce prostora*. Ljubljana: FDV.
- Krause, Keith in Michael Williams C. (ur.) (1997): *Critical Security Studies. Concepts and Cases*. London: UCL Press.
- Lawler, Peter (2008): Peace Studies. V Paul D. Williams (ur.), *Security Studies. An Introduction*. London and New York: Routledge.
- Levy, Marc A. (1995): Is the Environment a National Security Issue? *International Security* XX (2): 35–62.
- Little, Richard in Michael Smith (ur.) (1991): *Perspectives on World Politics*. London in New York: Routledge.
- Lukšič, Andrej A. (ur.) (2011): Politološke refleksije: znanstvena produkcija Centra za kritično politologijo. Ljubljana: FDV, IDV, Center za kritično politologijo.
- Malešič, Marjan (1994): Tri teoretične perspektive sodobne varnosti. *Public/Javnost* 1 (4): 97–104.
- Malešič, Marjan (2004): Environmental Security: A Case of Slovenia. V Katarina Machutova, John J. Barich III and Ronald A Kreizenbeck (ur.), *Defense and the Environment: Effective Scientific Communication*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- McDonald, Matt (2008): Constructivism. V Paul D. Williams (ur.), *Security Studies. An Introduction*. London and New York: Routledge.
- O'Neill, Kate (2009): *The Environment and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Russett, Bruce in Harvey Starr (1996): *Svetovna politika* (prevod iz angl.). Ljubljana: FDV.
- Ruth, Matthias in Maria E. Ibarraran (ur.) (2009): *Distributional Impacts of Climate Change and Disasters*. Cheltenham, Northampton: Edward Elgar.
- Svete, Uroš (2005): *Varnost v informacijski družbi*. Ljubljana: Založba FDV.
- Vogler, John (2008): Okolijski problemi. V John Baylis, Steve Smith in Patricia Owens (ur.), *Mednarodni problemi. Globalizacija svetovne politike*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vogler, John (2011): International Relations theory and the environment. V Gabriela Kuetting (ur.), *Global environmental politics: concepts, theories and case studies*. Milton Park and New York: Routledge.
- Vogrin, Andreja, Iztok Prezelj in Bojko Bučar (2008): Človekova varnost v mednarodnih odnosih. (Knjižna zbirka *Mednarodni odnosi*). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Walt, Stephen (1998): *International Relations: One World, Many Theories*. Foreign Policy. Spring.
- Welzer, Harald (2012): *Climate Wars. Why People will be Killed in the Twenty-First Century*. Cambridge: Polity Press.